

Сакара Наталія Юрївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: Sakaranatasha@gmail.com
ORCID 0000-0001-8501-3756

doi: 10.21564/2414–990x.142.141022

УДК 347.932

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА РОЗУМНІСТЬ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ

У статті «основні засади цивільного судочинства» та «принципи цивільного процесуального права» розглядаються як синоніми. Під ними запропоновано розуміти нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду та інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права. У зв'язку з відсутністю уніфікованого підходу на законодавчому рівні щодо регулювання вимоги «розумності строків розгляду справи судом» як основної засади судочинства ставиться під сумнів можливість віднесення її до міжгалузевих принципів судочинства. З урахуванням положень чинного процесуального законодавства та рішень Європейського суду з прав людини запропоновано цю вимогу для сфери цивільного судочинства розглядати в трьох значеннях: як конвенційну вимогу, що випливає з п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; як вимогу, що пред'являється до загального строку розгляду та вирішення справи судом, яка виступає показником ефективності захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК); як вимогу, якій мають відповідати строки, встановлені судами для вчинення процесуальних дій у конкретних справах (ст. 121 ЦПК). При цьому як вимога, що пред'являється до загального строку розгляду та вирішення справи судом, «розумність строків розгляду справи судом» є оціночним поняттям. Її не можна відносити до основних засад цивільного судочинства. За своєю онтологічною природою вона виступає правовою аксіомою, що відтворює ідеальну часову модель відправлення правосуддя, та є засобом реалізації завдання своєчасного розгляду та вирішення справ.

Ключові слова: основні засади цивільного судочинства; принципи цивільного процесуального права; розумність строків розгляду справи судом; розумний строк; оціночні поняття; правові аксіоми.

Сакара Н. Ю., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри громадянського процесу, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків.
e-mail : Sakaranatasha@gmail.com ; ORCID 0000-0001-8501-3756

Основные начала гражданского судопроизводства и разумность сроков рассмотрения дела судом

В статье «основные начала гражданского судопроизводства» и «принципы гражданского процессуального права» рассматриваются как синонимы. Под ними предложено понимать нормативно закрепленные требования, которые отражают ценности гражданского процессуального права, воспроизводят стандарты справедливого судопроизводства и определяют порядок его осуществления, предъявляемые к суду и другим участникам гражданского процесса, носящие общий, стабильный и императивный характер и исполняющие регулятивную и интерпретационную функции по отношению к обычным нормам гражданского процессуального права. В связи с отсутствием унифицированного подхода к регулированию требования «разумности сроков рассмотрения дела судом» как основного начала судопроизводства ставится под сомнение возможность отнесения его к межотраслевым принципам судопроизводства. С учетом положений действующего процессуального законодательства и решений Европейского суда по правам человека автор предлагает это требование для сферы гражданского судопроизводства рассматривать в трех значениях: как конвенционное требование, вытекающее из п. 1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод; как требование, предъявляемое к общему сроку рассмотрения и разрешения дел судами, выступающее показателем эффективности защиты нарушенных, непризнанных или оспариваемых прав, свобод или интересов (п. 10 ч. 3 ст. 2 ГПК); как требование, которому должны соответствовать сроки для осуществления процессуальных действий по конкретным делам (ст. 121 ГПК). При этом как требование, предъявляемое к общему сроку рассмотрения и разрешения дела судом, «разумность сроков рассмотрения дела судом» является оценочным понятием. Его нельзя относить к основным началам гражданского судопроизводства. По своей онтологической природе оно выступает правовой аксиомой, воспроизводящей идеальную модель осуществления правосудия, и являющейся средством реализации задачи своевременного рассмотрения и разрешения дел.

Ключевые слова: основные начала гражданского судопроизводства; принципы гражданского процессуального права; разумность сроков рассмотрения дела судом; разумные сроки; оценочные понятия; правовые аксиомы.

Вступ. Стаття 157 ЦПК 2004 р. передбачала, що суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей справи, суд ухвалою міг продовжити розгляд справи, але не більше як на п'ятнадцять днів. У такий спосіб законодавцем була зроблена спроба здійснити пряму імплементацію конвенційних положень у правову систему України шляхом, з одного боку, часткового перенесення змісту п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ) в національне законодавство, а з іншого, враховуючи притаманну національному судочинству темпоральність, – встановлення граничних проміжків часу, які, тим не менш, можна було продовжити.

Після прийняття КПК в 2012 р. розумність строків (п. 21 ч. 1 ст. 7) була закріплена як загальна засада кримінального провадження й, відповідно, почала визначатися як загальнопроцесуальний (або міжгалузевий) принцип [1, с. 94–98]. У подальшому наведене віднайшло своє відображення й на конституційному рівні, оскільки у п. 7 ч. 2 ст. 129 Конституції в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII проголошено, що однією з основних засад судочин-

ства є розумні строки судового розгляду. На даний час зазначені положення також передбачені і в п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК, п. 10 ч. 3 ст. 2 ГПК, п. 8 ч. 3 ст. 2 КАС в редакції Закону України редакції Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII, що демонструє спроби законодавця запровадити «розумність строків розгляду справи судом» як основної засади цивільного судочинства.

Аналіз літературних даних і постановка задачі дослідження. Проблема принципів цивільного процесуального права є предметом дослідження вчених-процесуалістів протягом тривалого часу. У різні періоди розробкою окремих її аспектів займалися та продовжують займатися: М. Г. Авдюков (M. G. Avdyukov), В. А. Бігун (V. A. Bigun), О. Т. Боннер (A. T. Bonner), О. Ф. Воронов (A. F. Voronov), О. В. Гетманцев (O. V. Hetmantsev), М. А. Гурвич (M. A. Gurvich), В. В. Комаров (V. V. Komarov), В. Ю. Мамницький (V. Yu. Momnytsky), А. О. Мельников (A. A. Melnikov), О. В. Немировська (O. V. Nemirovskaya), О. В. Рожнов (O. V. Rozhnov), В. М. Семенов (V. M. Semenov), В. І. Тertiшніков (V. I. Tertyshnikov), М. К. Треушніков (M. K. Treushnikov), Н. О. Чечина (N. A. Chechina), В. Шишкін (V. Shishkin), О. В. Шутенко (O. V. Shutenko), К. С. Юдельсон (K. S. Yudelson), М. М. Ясинок (M. M. Yasinok) тощо. Разом з тим «розумність строків розгляду справи судом» ніколи не відносилася до принципів цивільного судочинства й, відповідно, зміст даної вимоги не розкривався. Її аналіз, який можна побачити в працях чималої кількості науковців різних галузей права: С. Ф. Афанасьєва (S. F. Afanasyev), О. А. Банчука (O. A. Banchuk), І. С. Гриценка (I. S. Gritsenko), І. Б. Коліушка (I. B. Koliushko), Р. О. Куйбіди (R. O. Kuibida), О. П. Кучинської (O. P. Kuchinska), Т. М. Нешатаєвої (T. M. Neshatayeva), А. В. Нікитиної (A. V. Nikitina), М. А. Погорецького (M. A. Pogoretsky), О. Б. Прокопенка (O. B. Prokopenko), О. І. Рабцевіча (O. I. Rabtsevich), О. С. Ткачука (O. S. Tkachuk), С. В. Шевчука (S. V. Shevchuk), Т. А. Цувіної (T. A. Tsvivina) тощо, зводився, за загальним правилом, до визначення меж проміжку часу та характеристики критеріїв, що мають братися до уваги, з врахуванням практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ). Онтологічна природа даної вимоги за поодинокими випадками залишалася поза увагою.

Виходячи з того, що «розумність строків розгляду справи судом» на законодавчому рівні отримала визнання як основна засада, а це є новелою для цивільного судочинства, то, перш за все, виникає питання, чи дійсно поява даного принципу є об'єктивно обумовленою та доцільною, тобто чи можна цю вимогу вважати основною засадою судочинства. Як справедливо вказувала свого часу Н. О. Чечина (N. A. Chechina), постійні спроби введення до системи все нових і нових принципів, так само, як і розчленування тих, що вже існують, на частини може потягти за собою негативне ставлення до поняття принципів і призвести

до розшарування їх об'єктивно існуючої системи. Легкість конструювання все нових і нових принципів небезпечна, в першу чергу, тим, що створює неправильне уявлення про нестабільність системи, тобто про можливість не лише введення нових принципів, але й знищення старих, про відмову від сталих відомих принципів [2, с. 500].

Мета та завдання дослідження. У межах статті буде зроблена спроба визначити онтологічну природу розумності строків розгляду справи судом. Для цього автор вважає за доцільне з'ясувати співвідношення категорій «принципи» і «основні засади» цивільного судочинства, сформулювати дефініцію останніх, встановити, наскільки окреслена вище вимога відповідає ознакам, що до них пред'являється.

Виклад основного матеріалу. У науці цивільного процесуального права загальноновживаною є категорія принципів цивільного процесуального права, а не основних засад. Вони виступали та продовжують виступати об'єктами чималої кількості наукових досліджень. При цьому дане правове явище визначається по-різному залежно від того, на що робиться основний акцент. Частіше за все дефініція формулюється за допомогою дещо схожих за змістом понять «правові основи», «керівні основи», «основні положення»; «фундаментальні положення», «основні ідеї, уявлення», «загальні начала», «керівні засади», «правові погляди» і в тій чи іншій мірі визнається їх імперативний характер, нормативне закріплення та пов'язаність з правосуддям і цивільним процесуальним правом.

Питанню співвідношення категорій «принципи» та «основні засади» («загальні засади») в літературі з цивільного процесу майже не приділялася увага, оскільки вони використовувалися як синоніми. Так, В. В. Комаров (V. V. Komarov) зазначає, що характеристика принципів цивільного процесуального права як основних засад має суттєве значення, оскільки принципи є вихідними засадами, закріпленими в міжнародному праві та чинному законодавстві, на яких повинні ґрунтуватися процесуальне законодавство та практика його застосування [3, с. 116]. Разом з тим висловлюються й протилежні точки зору. Наприклад, О. Ф. Воронов (A. F. Voronov) вважає, що їх не можна ототожнювати, оскільки поняття «основні засади» дещо ширше за принципи, оскільки воно включає не лише власно норми-принципи, але й норми про законодавство, що регулює цивільне судочинство, норми про завдання цивільного судочинства, деякі інші норми, що розміщуються в главі 1 ЦПК «Основні положення» [4, с. 33].

Слід зауважити, що в тлумачних словниках «принцип» та «засада» характеризуються як синонімічні явища. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови під «засадою» розуміється «... вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки...», в свою чергу під «принципом» – «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо» [5, с. 427, с. 1125]. Такий саме підхід можна спостерігати й в інших тлумачних словниках [6, с. 350, 528; 7, с. 431]. Виходячи з наведеного, на наш погляд, вищезазначені категорії є синонімами, однак, враховуючи положення чинного законодавства (ч. 2 ст. 129 Конституції України,

ч. 3 ст. 2 ЦПК, ч. 3 ст. 2 ГПК, ч. 3 ст. 2 КАС, ч. 1 ст. 7 КПК), а також з метою забезпечення єдності юридичної термінології більш коректним є офіційне використання терміна «основні засади».

При розкритті сутності основних засад, на наш погляд, слід виходити з наступного. По-перше, недоцільним є використання категорій «ідея», «уявлення», «основа», «положення», «погляд», оскільки вони, як слушно свого часу зазначав М. Й. Штефан (M. Y. Stefan), «повністю не розкривають їх суті й змісту, отже, потребують пояснень», крім того, залишають «поза увагою, що являють собою такі положення, основи» [8, с. 37]. У зв'язку з цим варто приєднатися до думки тих науковців, які в основу дефініції покладають категорію «вимоги» [3, с. 117; 9, с. 150] необхідної поведінки як соціального орієнтиру, в якому закладено в самому загальному вигляді зміст суспільної необхідної поведінки [10, с. 6], підкреслюючи тим самим імперативний характер даного поняття. Так, С. П. Погребняк (S. P. Pogrebnyak), розкриваючи поняття основоположних принципів права, з одного боку, допускає використання і терміна «ідея», і терміна «вимога», оскільки це дозволяє охарактеризувати принципи права в режимі «стерео», підкреслити складність даної категорії, зробити наголос відразу на кількох її аспектах, а, з іншого, підкреслює, що за посередництвом правосуддя основоположні принципи ніби трансформуються в специфічні нормативно-правові вимоги, здійснюється так звана «добудова» права. Унаслідок цього принцип як ідея поступово перетворюється в принцип як сукупність конкретних вимог [11, с. 24–25, с. 30–31]. Разом з тим слід враховувати, що мова йде про основні засади цивільного судочинства, яке має здійснюватися з дотриманням процесуальної форми, яка становить остов судової влади й формує сукупність директив, яким повинна відповідати функціонуюча модель цивільних процесуальних правовідносин, що виникають у справі з метою подолання невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках [12, с. 107]. Відповідно, при запровадженні певної цивільної процесуальної форми вона вже відбиває принципи, з урахуванням яких вона сформульована, тобто вимоги необхідної процесуальної поведінки вже на «початковому етапі закладаються» в неї в імперативному вигляді, не допускаючи подальших трансформацій. У той же час ідеї є підґрунтям для появи та подальшої інституалізації того чи іншого принципу.

По-друге, беззаперечним є те, що основні засади цивільного судочинства відбивають певний механізм здійснення судової влади і процедур правосуддя і цінності цивільного судочинства та цивільного процесуального права [3, с. 116]. При цьому, перефразуючи думку С. С. Алексеєва (S. S. Alexeyev), висловлену щодо принципів права [13, с. 298], можна сказати, що вони акумулюють, переводять на мову правових категорій, що використовуються в тій чи іншій правовій системі і репрезентують стандарти справедливого судочинства, маючи, відповідно, фундаментальний характер. Допущення відступу від останніх на рівні національного правопорядку буде завжди мати негативні наслідки.

По-третє, основні засади носять нормативний характер, тобто мають нормативне закріплення в зовнішніх формах. Разом з тим, слушною, на наш погляд,

є думка, що розчинюючись в праві в його різних елементах, вони тим не менш не втрачають власного «Я» та не зливаються з нормою чи правовим інститутом. Правові інститути, норми права – це форми правового втілення принципів [14, с. 84]. Іншими словами, на наш погляд, основна засада і норма співвідносяться як філософські категорії змісту та форми. При цьому форма може бути різною: або складати відокремлену норму (норму-принцип), або міститися у певній сукупності норм, з яких такий принцип виводиться індуктивним шляхом, оскільки без цього він залишається правовою ідеєю, яка охоплюється лише сферою правосвідомості [11, с. 35]. Такі норми можуть бути закріплені як на рівні національного законодавства, так і в міжнародних актах, в тому числі й рішеннях ЄСПЛ. При цьому особливість норм-принципів цивільного процесуального права полягає в тому, що вони є первинними у структурі цивільного процесуального права і не виводяться з інших норм. Навпаки, інші норми повинні відповідати, конкретизувати їх [3, с. 116].

По-четверте, вимоги, що є основними засадами, мають загальний характер, тобто широкий ступінь абстрагування, й їм притаманна найбільша стабільність порівняно зі звичайними нормами. Тим не менш, їх зміст є достатньо конкретним, що не допускає діаметрально протилежного інтерпретування в один і той самий проміжок часу, в одному й тому ж правовому середовищі та «ситуативної залежності», тобто є беззаперечним та безвизначним. Разом з тим йому притаманна динамічність і схильність до еволюційних перетворень, що дає можливість з часом змінювати окремі складові залежно від соціальних змін, що мають місце під час розвитку правових систем.

По-п'яте, основні засади є вимогами, що пред'являються до процесуальної діяльності як суду, так і учасників цивільного процесу, що носять імперативний характер, недотримання яких тягне за собою настання негативних наслідків. Наведене, серед іншого, передбачає, що учасники справи за допомогою різного процесуального інструментарію мають можливість контролювати дотримання принципів судочинства й зобов'язувати судові органи щодо їх дотримання. Мова йде, в першу чергу, про наділення останніх правом на оскарження ухвалених судових рішень до вищестоящої інстанції й можливе їх скасування.

По-шосте, принципи цивільного судочинства поєднують виконання двох функцій: регулятивної та інтерпретаційної. Регулятивна функція проявляється в тому, що саме основні засади цивільного судочинства визначають подальші тенденції розвитку та реформування відповідної галузі права, покладаються за основу при формулюванні нових норм права або внесенні змін у вже існуючі, безпосередньо використовуються під час розгляду та вирішення справ судами, що серед іншого має відображатися в текстах судових рішень. Інтерпретаційна функція виражається під час діяльності щодо тлумачення норм, оскільки остання не може носити довільний характер, а повинна здійснюватися з урахуванням тих базових цінностей, що закладаються в принципи цивільного судочинства.

Слід зазначити, що законодавець, закріпивши розумність строків розгляду справи судом як основної засади цивільного судочинства (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК),

не визначив зміст даного принципу. Натомість у ст. 121 ЦПК вказується, що «суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства». У ч. 1 ст. 205, в ст. 275 ЦПК категорія «розумний строк» також використовується при визначенні часу для проведення врегулювання спору за участі судді та розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження. З наведених норм вбачається, що, по-перше, стаття, в якій розкривається сутність «розумних строків», в структурі законодавчого акта не розміщена в Главі 1 «Основні положення», що містять норми, присвячені принципам цивільного судочинства, а знаходиться в главі 6 «Процесуальні строки». По-друге, зазначена вимога пред'являється до строків вчинення процесуальних дій, які встановлюються лише судом. У цьому контексті вона, з одного боку, виступає певною гарантією для учасників справи, що такий строк буде реальним, тобто вони встигнуть протягом нього вчинити відповідну процесуальну дію, а з іншого, має певною мірою спонукальне значення, підкреслюючи необхідність уникати їх надмірності. По-третє, дана вимога пред'являється до строків розгляду справи лише коли мова йде про спрощене позовне провадження, тобто вона не висувається до строків розгляду справи в порядку загального позовного, наказного та окремого провадження, що свідчить про її фрагментарне спрямування. При цьому наслідки порушення строків встановлені лише для учасників справи. Так, згідно з ч. 1 ст. 126 ЦПК право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом. Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених ЦПК. Аналогічна ситуація має місце і в господарському судочинстві (п. 10 ч. 3 ст. 2, ст. 114, ст. 118, ч. 2 ст. 190, ст. 248 ЦПК). Дещо інший підхід можна спостерігати в адміністративному судочинстві. Крім тотожних з ЦПК та ГПК положень (п. 8 ч. 3 ст. 2, ст. 119, 123, ч. 1 ст. 187, ст. 258 КАС) в п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС, що знаходиться в главі 1 «Основні положення», дається визначення «розумних строків». Під останніми слід розуміти найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах. З наведеного випливає, що в адміністративному судочинстві така вимога пред'являється до всього строку розгляду справи, а не лише до процесуальних строків, встановлених судом, хоча наслідки її недотримання так само ніяким чином не врегульовані.

У кримінальному процесі зміст розумності строків як засади кримінального провадження (п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК) також розкривається за допомогою визначення сутності «розумних строків», але це відбувається дещо інакше, ніж в цивільному, господарському та адміністративному процесі. Так, у ст. 28 КПК, яка розміщена в Главі 2 «Засади кримінального провадження», встановлено, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки.

Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. При цьому для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого цим Кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. Будь-які строки, що встановлюються прокурором, слідчим суддею або судом, не можуть перевищувати меж граничного строку, передбаченого цим Кодексом, та мають бути такими, що дають достатньо часу для вчинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист (ч. 1, 2 ст. 114 ЦПК). Згідно зі ст. 308 КПК підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень. Особа, яка подала скаргу, невідкладно письмово повідомляється про результати її розгляду. Службові особи, винні в недотриманні розумних строків, можуть бути притягнуті до відповідальності, встановленої законом. Частина 1 ст. 318 КПК також встановлює, що судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. З вказаних норм, на наш погляд, можна дійти до висновку, що, по-перше, під час кримінального провадження вимога розумності строків, сутність якої розкривається через визначення специфіки «розумних строків», пред'являється як щодо строків вчинення окремих процесуальних дій всіма суб'єктами, так і до строків прийняття процесуальних рішень і судового розгляду. При цьому, при визначенні процесуальних строків слідчий суддя, суд мають не лише керуватися визначеними в ч. 3 ст. 28 КПК критеріями, але й обмежені граничними строками, передбаченими в законодавстві. По-друге, на законодавчому рівні передбачені наслідки недотримання розумних строків, однак, лише під час досудового розслідування.

З наведеного, на наш погляд, можна зробити висновок про відсутність уніфікованого підходу до регулювання розумності строків розгляду справи

судом як основної засади судочинства, що ставить під сумнів її міжгалузевий (загальнопроцесуальний) характер. При цьому привертають до себе увагу два моменти. Перший полягає в тому, що, як вже зазначалося, як принцип на галузевому рівні закріплюється вимога «розумності строків розгляду справи судом», на конституційному – «розумні строки розгляду справи судом», але в подальшому в тій чи іншій мірі законодавець визначає, що повинно розумітися під «розумними строками», які поширюються або на строки вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, або на весь строк розгляду та вирішення справи. Другий зводиться до того, що в наявних на законодавчому рівні дефініціях узагалі використовуються різні підходи при обранні відповідної категорії. Так, у ч. 2 ст. 121 ЦПК, ч. 2 ст. 114 ГПК, ч. 2 ст. 119 КАС акцент робиться на тому, що розумний строк є *часом достатнім для вчинення процесуальної дії, який відповідає завданню цивільного (господарського судочинства)*, в п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС – *найкоротшим строком* розгляду і вирішення адміністративної справи, *достатнім для надання своєчасного судового захисту*, ч. 1 ст. 28 КПК – *об'єктивно необхідним строком для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень*. При цьому, в ч. 1 п. 3 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 р. № 11 розумним пропонувалося також вважати *строк, що є об'єктивно необхідним* для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту. При цьому, всі наведені вище відповідні категорії не мають якогось конкретного змістовного наповнення та залежать від особливостей справи.

На відміну від КПК у нині діючому ЦПК, так само як і в ЦПК 2004 р., критерії оцінки «розумних строків» не передбачені. У п. 2 зазначеної вище постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошується, що строки, встановлені ЦПК, є обов'язковими для судів та учасників судових процесів, оскільки визначають тривалість кожної стадії процесу або час, протягом якого має бути вчинено процесуальну дію (наприклад, строк оскарження судового рішення, строк подачі зауважень щодо журналу судового засідання). Строки, що встановлюються судом (наприклад, строк для усунення недоліків позовної заяви чи апеляційної скарги), повинні відповідати принципу розумності. Визначаючи (на власний розсуд) тривалість цих строків, суду необхідно враховувати принципи диспозитивності та змагальності, граничні строки, встановлені законом, для розгляду справи при визначенні строків здійснення конкретних процесуальних дій, складність справи, кількість учасників процесу, можливі труднощі у витребуванні та дослідженні доказів тощо. При цьому, згідно з ч. 2 п. 3 зазначеної постанови національні суди повинні враховувати критерії, вироблені ЄСПЛ. Виходячи з цього при встановленні строків суди мають керуватися підходами, що сфор-

мувалися в практиці ЄСПЛ. Разом з тим, на наш погляд, це не відповідає ані практиці ЄСПЛ, ані логіці, що закладалася в процесуальному законодавстві. По-перше, ЄСПЛ ніколи не ототожнював «розумний строк», передбачений в п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, та строки розгляду справи, встановлені в національному законодавстві. Так, в ухвалі щодо прийнятності заяви у справі *Bulgakov v. Ukraine* він підкреслив, що недотримання процедурних строків, передбачених внутрішнім законодавством, не призводить автоматично до порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [15]. Крім того непоодинокими є випадки, коли строки, протягом яких суд розглянув справу, визнаються розумними, незважаючи на те, що вони значно перевищують строки, встановлені для розгляду окремих категорій справ на національному рівні [16]. По-друге, ЄСПЛ не оцінює строки для вчинення окремих процесуальних дій, а звертає увагу на загальний строк, який, за загальним правилом, розпочинається з моменту відкриття провадження у справі, і закінчується, залежно від обставин справи, або ухваленням останнього судового рішення вищестоящою інстанцією, або його виконанням. У зв'язку з чим, на наш погляд, критерії, вироблені ЄСПЛ, які використовуються для оцінки строків судового розгляду, не можуть бути придатними при встановленні строків для вчинення окремих процесуальних дій. По-третє, ЄСПЛ в першу чергу аналізує процесуальну діяльність національних судів через призму їх сумлінності, вирішуючи питання про наявність порушення та подальшу відповідальність держави.

Окреслені вище неточності законодавчого регулювання, а також практика ЄСПЛ, на наш погляд, створюють підстави для сприйняття «розумності строків» у трьох значеннях: як конвенційної вимоги, що впливає з п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та містить певні зобов'язання України щодо забезпечення права на справедливий судовий розгляд на національному рівні; як вимоги, що пред'являється до загального строку розгляду та вирішення справи судом, що виступає показником ефективності захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК); як вимоги, якій мають відповідати строки, які встановлюються судами для вчинення процесуальних дій у конкретних справах (ст. 121 ЦПК). При цьому останні два розуміння є національними знахідками, похідними від першої вимоги, за допомогою яких, на думку законодавця, могла бути здійснена імплементація норми міжнародного договору.

Не вдаючись до аналізу специфіки «розумного строку» як конвенційної вимоги та вимоги, що пред'являється до строків, встановлених судом, оскільки це не стосується досліджуваного питання, слід ще раз висловити думку, яка нами вже зазначалася, що «розумність» як вимога, що пред'являється до загального строку розгляду та вирішення справи судом, є цивільно-процесуальним оціночним поняттям [17, с. 87–88]. У зв'язку з цим, на наш погляд, вона не може вважатися основною засадою судочинства, оскільки, по-перше, хоча й має загальний характер, однак її зміст не конкретизований, бо судження, що формулюється за результатами оцінки, є залежним від обставин конкретної справи, тобто носить суб'єктивний характер. Відповідно, один і той самий проміжок часу в одних випадках може визнаватися розумним, а в інших – ні. По-друге,

виходячи з положень чинного законодавства, лише порушення строків, встановлених для учасників справи, тягне за собою негативні наслідки (ст. 126 ЦПК). У той же час недотримання судами строків як для вчинення процесуальних дій, так і для прийняття судових рішень не має жодних процесуальних наслідків, за винятком постановлення окремої ухвали (ч. 8-10 ЦПК). Разом з тим остання ніяким чином не поновлює права та обов'язки учасників справи. По-третє, оціночний характер даної вимоги унеможливорює виконання нею регулятивної та інтерпретаційної функції. Як ми вже наголошували, «розумність строків розгляду справи судом» є правовою аксіомою [17, с. 89–90], що в свою чергу виступає засобом реалізації завдання своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК).

Висновки. На підставі викладеного, на наш погляд, під основними засадами (принципами) цивільного судочинства слід розуміти нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду та інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права. У свою чергу «розумність строків розгляду справи судом» за своєю онтологічною природою не слід включати до системи принципів, оскільки вона є правовою аксіомою, що відтворює ідеальну часову модель відправлення правосуддя, та є засобом реалізації завдання своєчасного розгляду і вирішення справ.

Список літератури:

1. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шилю. Харків : Право, 2013. 824 с.
2. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. *Избранные труды по гражданскому процессу*. Санкт-Петербург : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. С. 409-520.
3. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
4. Воронов А. Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. Москва : Издательский Дом «Городец», 2009. 496 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / под ред. д-ра филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. 13-е изд., испр. Москва : Рус. яз., 1981. 816 с.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1–4. Москва : Рус. яз., 1981. Т. 3. П. 1982. 555 с.
8. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
9. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова ; под ред. проф. В. В. Комарова. Харків : Право, 2002. 440 с.

10. Борисов Г. А. Общие принципы социалистического строя и советское право : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1977. 19 с.
11. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
12. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія. Харків : Право, 2016. 600 с.
13. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. Москва : Норма, 2001. 752 с.
14. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.
15. Bulgakov v. Ukraine (dec.), no. 59894, 22 March 2005.
16. Gontarenko v. Ukraine (dec.), no. 7690/03, 29 May 2007.
17. Сакара Н. Ю. Про правову природу «розумного строку» судового розгляду. *Юрист України*. 2014. № 3(28). С. 84–91.

References:

1. Hroshevyi, Yu.M., Tatsii, V.Ya., Tumaniants, A.R. et al. (2013). *Kryminalnyi protses*. V.Ya. Tatsii, Yu.M. Hroshevoi, O.V. Kaplina, O.H. Shylo (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Chechina, N.A. (2004). *Osnovnye napravleniya razvitiya nauki sovetskogo grazhdanskogo processual'nogo prava. Izbrannye trudy po grazhdanskomu processu*. Saint-Petersburg: Izdatel'skij Dom S.-Peterb. gos. un-ta, 409–520 [in Russian].
3. Komarov, V.V., Bihun, V.A., Barankova, V.V. et al. (2011). *Kurs tsyvilnoho protsesu*. V.V. Komarov (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Voronov, A.F. (2009). *Principy grazhdanskogo processa: proshloe, nastojashhee, budushhee*. Moscow: Izdatel'skij Dom «Gorodec» [in Russian].
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (2005). V.T. Busel (Ed.). Kyiv: Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
6. Ozhegov, S.I. (1981). *Slovar' russkogo jazyka: Ok. 57000 slov*. N.Ju. Shvedova (Ed.). Moscow: Rus. jaz. [in Russian].
7. Dal', V. (1982). *Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka*. (Vols. 1–4); Vol. 3. Moscow: Rus. jaz. [in Russian].
8. Shtefan, M.Y. (2005) *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy*. Kyiv: Kontsern «Vydavnychi Dim «In Yure» [in Ukrainian].
9. Komarov, V.V., Bigun, V.A., Barankova, V.V. (2002). *Problemy nauki grazhdanskogo processual'nogo prava*. V.V. Komarov (Ed.). Kharkov: Pravo [in Russian].
10. Borisov, G.A. (1977). *Obshhie principy socialisticheskogo stroja i sovetskoe pravo. Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkov [in Russian].
11. Pohrebniak, S.P. (2008). *Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka)*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Tkachuk, O.S. (2016). *Problemy realizatsii sudovoi vlady u tsyvilnomu sudochynstvi*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Alekseev, S.S. (2001). *Voshozhdenie k pravu. Poiski i reshenija*. Moscow: Norma [in Russian].
14. Sahnova, T.V. (2008). *Kurs grazhdanskogo processa: teoreticheskie nachala i osnovnyie instituty*. Moscow: Volters Kluver [in Russian].
15. Bulgakov v. Ukraine (dec.), no. 59894, 22 March 2005.
16. Gontarenko v. Ukraine (dec.), no. 7690/03, 29 May 2007.
17. Sakara, N.Yu. (2014). *Pro pravovu pryrodu «rozumnoho stroku» sudovoho rozghliadu. Yuryst Ukrainy – Lawyer of Ukraine*, 3 (28), 84–91 [in Ukrainian].

Sakara N.Y., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Civil Procedure Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkov, Ukraine.
e-mail : Sakaranatasha@gmail.com ; ORCID 0000-0001-8501-3756

The fundamental principles of civil procedure and the reasonableness of the time of a trial

In the article “the fundamental principles of civil procedure” and “ the principles of civil procedural law” are considered as synonyms. They are understood as normatively fixed requirements that reflect the values of civil procedural law, reproduce the standards of fair trial and determine the procedure of a trial. Such requirements should be pursued by the court and other participants of civil procedure because they have general, stable and imperative nature and perform regulatory and interpretative functions in relation to ordinary rules of civil procedural law. The possibility to classify the requirement about “reasonableness of the time of a trial” as an interdisciplinary principle of judicial procedure is called into question because the lack of a unified approach to its regulation. Taking into account the provisions of the current procedural legislation and the decisions of the European Court of Human Rights, the author proposes to interpret this requirement in three ways: 1) as a convention requirement arising from para. 1 art. 6 ECHR; 2) as a requirement for a general time of a trial, which constitutes an indicator of the effectiveness of protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests (p. 10 p. 3 art. 2 CPC); 3) as a requirement for the time limits of procedural actions in specific cases (art. 121 of the CPC). At the same time, as a requirement for a general time of a trial “the reasonableness of the time of a trial” is an evaluative concept. It cannot be understood as a fundamental principle of civil procedure. In its ontological nature, it is a legal axiom that reproduces the ideal model for the administration of justice and considered to be a tool for realization of the task of timely trial.

Keywords: fundamental principles of civil procedure; principles of civil procedural law; reasonableness of the time of a trial; reasonable time; evaluative concepts; legal axioms.

Надійшла до редколегії 15.08.2018 р.